

Nghệ thuật trang trí thổ cẩm dân tộc Ê-đê trong bối cảnh đương đại

Nguyễn Thị Ngọc Châu*, Cung Dương Hằng**

Nhận ngày 16 tháng 2 năm 2025. Chấp nhận đăng ngày 17 tháng 7 năm 2025.

Tóm tắt: Nghệ thuật trang trí thổ cẩm của dân tộc Ê-đê là một di sản văn hóa đặc sắc, thể hiện bản sắc tộc người thông qua những họa tiết, hoa văn mang ý nghĩa biểu tượng sâu sắc. Bên cạnh đó, bài viết cũng đề cập đến những thách thức lớn mà nghệ thuật này đang đối mặt, từ sự mai một của kỹ thuật truyền thống đến tác động mạnh mẽ của toàn cầu hóa và vấn đề bảo tồn. Việc phát huy giá trị nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê không chỉ có ý nghĩa đối với chính cộng đồng mà còn góp phần quan trọng vào việc nâng cao nhận thức về giá trị nghệ thuật của thổ cẩm Ê-đê, đồng thời khuyến khích sự sáng tạo trong việc kế thừa và phát triển di sản văn hóa này.

Từ khóa: Nghệ thuật thổ cẩm, kỹ thuật dệt thổ cẩm, thổ cẩm dân tộc Ê-đê.

Phân loại ngành: Văn hóa

Abstract: The decorative art of the Ê-đê people's brocade is a unique cultural heritage that reflects ethnic identity through patterns and motifs imbued with profound symbolic meanings. Additionally, this article addresses the significant challenges currently facing this art form, including the fading of traditional techniques, the strong impact of globalization, and issues of conservation. Promoting the artistic value of Ê-đê brocade art is not only significant for the community itself but also plays a crucial role to raising awareness of its artistic value while encouraging creativity in the inheritance and development of this cultural heritage.

Keywords: Brocade art, brocade weaving techniques, brocade of Ê-đê ethnic group.

Subject classification: Culture

1. Đặt vấn đề

Dân tộc Ê-đê là một trong những nhóm dân tộc bản địa tại Tây Nguyên, họ có một nền văn hóa độc đáo, phản ánh sâu sắc truyền thống và tín ngưỡng của cộng đồng. Trong nền văn hóa ấy, thổ cẩm là một di sản văn hóa đặc sắc, thể hiện bản sắc tộc người thông qua những họa tiết, hoa văn mang ý nghĩa biểu tượng sâu sắc. Thổ cẩm người Ê-đê không chỉ là các sản phẩm dệt tay mang tính ứng dụng, mà còn là hiện thân của tư duy nghệ thuật, quan điểm tâm linh và bản sắc dân tộc. Trong xã hội đương đại, khi các yếu tố toàn cầu hóa và hiện đại hóa ảnh hưởng mạnh mẽ lên đời sống văn hóa và xã hội, nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê đang đối mặt với nhiều thách thức, nhưng đồng thời cũng mở ra cơ hội mới để phát triển.

Nghiên cứu này tập trung khám phá vai trò và giá trị của nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê trong bối cảnh hiện đại, bao gồm những yếu tố truyền thống, các thay đổi về kỹ thuật và mẫu mã, cùng những thách thức và cơ hội phát triển. Bài viết sử dụng phương pháp nghiên cứu định tính, dựa trên tài liệu thứ cấp từ các công trình nghiên cứu về thổ cẩm và văn hóa dân tộc Ê-đê, đồng thời kết hợp với các phỏng vấn nghệ nhân và chuyên gia trong lĩnh vực văn hóa dân tộc thiểu số. Mục tiêu của nghiên cứu không chỉ là đề cập đến nét đặc sắc của nghệ thuật trang trí thổ cẩm của người Ê-đê, đánh giá tình hình hiện tại của nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê mà còn đề xuất các hướng phát triển và bảo tồn trong bối cảnh xã hội đương đại.

*, ** Trường Đại học Công nghệ Kỹ thuật Thành phố Hồ Chí Minh.

Email: chaunt@hcmute.edu.vn

2. Nhận diện về thổ cẩm dân tộc Ê-đê và đặc trưng văn hóa

2.1. Khái quát về thổ cẩm dân tộc Ê-đê

Dân tộc Ê-đê sinh sống chủ yếu ở khu vực Tây Nguyên, một vùng đất giàu văn hóa và truyền thống. Nghề dệt thổ cẩm của người Ê-đê có lịch sử lâu đời, xuất phát từ nhu cầu tự cung tự cấp, dùng để may trang phục và các vật dụng hàng ngày. Theo thời gian, nghề dệt trở thành một phần không thể thiếu của đời sống văn hóa và xã hội Ê-đê, trong các buổi lễ hội và nghi thức quan trọng của người Ê-đê, thổ cẩm luôn được sử dụng như một biểu tượng của sự kết nối giữa con người với thiên nhiên và thế giới tâm linh. Những chiếc áo dài thổ cẩm hay khăn choàng có hoa văn tinh xảo thường được sử dụng để bày tỏ lòng kính trọng với tổ tiên và các vị thần, đồng thời phản ánh địa vị xã hội của người mặc. Trong nhiều thế hệ, nghệ thuật thổ cẩm đã đóng vai trò quan trọng trong việc giữ gìn bản sắc văn hóa của dân tộc Ê-đê, là biểu hiện của sự đoàn kết và sức mạnh cộng đồng (Huỳnh Ngọc Thu, Trần Thị Ngọc Lưu, 2019). Mí Tun Thảo, một nghệ nhân người dân tộc Ê-đê tại Buôn Lê Diêm, thị trấn Hai Riêng, chia sẻ với niềm tự hào: “Để hoàn thiện một tấm vải, người phụ nữ Ê-đê có thể mất đến bốn tháng, thậm chí lâu hơn, tùy vào độ phức tạp của hoa văn. Trước khi đặt tay lên khung dệt, chúng tôi đã mừng tượng trong tâm trí từng họa tiết, từng đường nét, sắp xếp sao cho hài hòa và tinh tế nhất. Chính sự tỉ mỉ và sáng tạo ấy đã nói lên nét đặc trưng và cũng là minh chứng cho sự khéo léo, sáng tạo của phụ nữ Ê-đê trong nghệ thuật dệt thổ cẩm” (Theo phỏng vấn ngày 6/12/2023).

Thổ cẩm là một loại vải dệt thủ công truyền thống, thường sử dụng các sợi bông, đay, hoặc các nguyên liệu tự nhiên khác, tạo nên những sản phẩm có họa tiết đặc trưng và màu sắc rực rỡ. Các hoa văn trên thổ cẩm Ê-đê thường được lấy cảm hứng từ thiên nhiên và đời sống xã hội của người dân, phản ánh thế giới quan và quan niệm tâm linh của cộng đồng. Mỗi họa tiết, từ hình tượng cây cỏ, muông thú đến những mô-típ trừu tượng, đều mang một ý nghĩa biểu tượng sâu sắc, thường gắn liền với các nghi lễ và sự kiện quan trọng trong đời sống.

Nghệ thuật thổ cẩm của người Ê-đê phát triển qua nhiều thời kỳ lịch sử, với các kỹ thuật dệt truyền thống đã được lưu giữ và truyền lại qua nhiều thế hệ. Bà Mí Lát cũng ở buôn Lê Diêm chia sẻ: “Từ nhỏ, tôi được mẹ dạy cho cách xoè vải, nhuộm màu, dệt túi vải, khăn... rồi khó dần lên là dệt chăn, quần áo truyền thống. Cứ như vậy, tôi thành thạo nghề và giữ cho đến bây giờ” (Theo phỏng vấn ngày 6/12/2023). Các nghệ nhân Ê-đê sử dụng khung cửi truyền thống để dệt, một quá trình đòi hỏi sự kiên nhẫn và khéo léo cao. Điều này đã tạo nên những sản phẩm tinh xảo, thể hiện sự tôn trọng và gìn giữ bản sắc văn hóa dân tộc.

2.2. Vai trò văn hóa và xã hội của thổ cẩm Ê-đê

Thổ cẩm không chỉ là một sản phẩm tiêu dùng, mà còn mang đậm giá trị văn hóa, tâm linh đối với người Ê-đê. Trong nhiều nghi lễ truyền thống như lễ hội mừng lúa mới, đám cưới, và các nghi lễ tín ngưỡng khác, các sản phẩm thổ cẩm đóng vai trò quan trọng, là biểu tượng của sự gắn kết giữa con người với thiên nhiên và thần linh. Thổ cẩm cũng được sử dụng làm quà tặng trong các dịp đặc biệt, thể hiện lòng kính trọng và tình cảm giữa các thành viên trong cộng đồng. Những sản phẩm thổ cẩm được người mẹ của cô dâu, chú rể tặng cho con trong đám cưới; anh, chị, em... tặng cô dâu, chú rể nhằm thể hiện tình cảm gần gũi, sự ảm áp của người thân mỗi khi mặc bộ trang phục hoặc đắp tấm chăn/mền; và còn thể hiện sự gắn bó trong các mối quan hệ. Những tấm chăn thổ cẩm còn được người thân dành tặng cho người chết trong đám tang, thường được quấn quanh thi thể của người đã khuất; hoặc được đắp lên quan tài của người chết và đem chôn cùng với quan tài cho ta thấy tầm quan trọng và sự gắn bó vô cùng to lớn của thổ cẩm với dân tộc Ê-đê (Huỳnh Ngọc Thu, Trần Thị Ngọc Lưu, 2019).

Bên cạnh đó, thổ cẩm còn là một biểu tượng của quyền lực và địa vị xã hội. Trong các gia đình Ê-đê, việc sở hữu nhiều sản phẩm thổ cẩm cao cấp thường thể hiện sự giàu có và vị thế của gia đình trong cộng đồng. Đây cũng là lý do vì sao việc sản xuất thổ cẩm không chỉ là một hoạt động kinh tế mà còn mang giá trị tinh thần và xã hội sâu sắc.

3. Nghệ thuật trang trí thổ cẩm dân tộc Ê-đê

3.1. Kỹ thuật và quy trình sản xuất dệt thổ cẩm của dân tộc Ê-đê

3.1.1. Khung dệt thổ cẩm của dân tộc Ê-đê

Khung dệt của người Ê-đê không chỉ là một công cụ thiết yếu trong quá trình dệt thổ cẩm mà còn thể hiện sự sáng tạo và tinh tế của người Ê-đê trong nghệ thuật dệt vải. Khung dệt được làm từ những thanh gỗ, tre, nứa... đây cũng là khung dệt cổ xưa nhất còn tồn tại cho đến ngày nay với tên gọi khung dệt Indônêsiên. Đó là loại khung giữ bằng chân, dệt bằng tay, các bộ phận tách rời nhau, chỉ khi dệt, giăng sợi vào thì mới trở thành khung. Với thiết kế đặc thù, cấu trúc đơn giản nhưng chắc chắn, và khả năng linh hoạt, tiện lợi trong sử dụng. Điểm đặc biệt là khung dệt của người Ê-đê có sự khác biệt đáng chú ý so với các khung dệt của các dân tộc khác. Người dệt là người quyết định và duy trì độ căng của vải cũng như việc dệt hoa văn, giúp đáp ứng nhu cầu sáng tạo của người dệt. Khung dệt của người Ê-đê có thể được điều chỉnh để phù hợp với các yêu cầu khác nhau của quy trình dệt. Điều này cho phép các nghệ nhân dệt các sản phẩm với kích thước và mẫu hoa văn đa dạng, từ các sản phẩm trang phục đơn giản đến các sản phẩm trang trí phức tạp (Phạm Văn Lợi, 2019).

Các kỹ thuật dệt đều được thực hiện bằng tay trên khung dệt truyền thống, yêu cầu sự kiên nhẫn và kỹ năng tinh xảo từ các nghệ nhân. Sự phối hợp giữa các kỹ thuật dệt khác nhau cho phép tạo ra các sản phẩm thổ cẩm với họa tiết và màu sắc phong phú.

3.1.2. Quy trình từ nguyên liệu đến sản phẩm hoàn thiện

Quy trình sản xuất thổ cẩm Ê-đê bao gồm nhiều bước, từ việc chuẩn bị nguyên liệu đến hoàn thiện sản phẩm. Quy trình này không chỉ yêu cầu sự chính xác mà còn sự hiểu biết sâu rộng về các kỹ thuật dệt và nhuộm màu truyền thống.

- *Chuẩn bị nguyên liệu:* Nguyên liệu chính để dệt thổ cẩm bao gồm bông, đay, và vỏ cây. Bông được thu hoạch, tẩy trắng và kéo thành sợi. Đay và vỏ cây cũng được xử lý để tạo ra sợi dệt. Quy trình này bao gồm việc rửa, và kéo sợi để đảm bảo độ bền và chất lượng của nguyên liệu.

- *Dệt thổ cẩm:* Sau khi nguyên liệu đã sẵn sàng, các nghệ nhân sử dụng khung dệt truyền thống để thực hiện quy trình dệt. Các sợi được dệt theo kỹ thuật chéo hoặc cuốn, tạo thành các tấm vải với các mẫu họa tiết đã được lên kế hoạch trước. Quy trình dệt yêu cầu sự chính xác và kỹ năng cao để đảm bảo chất lượng của sản phẩm.

- *Nhuộm màu:* Màu sắc của thổ cẩm thường được tạo ra từ các chất nhuộm tự nhiên, bao gồm các loại thực vật và khoáng chất. Quy trình nhuộm màu bao gồm việc ngâm sợi trong dung dịch nhuộm và sau đó rửa sạch để đảm bảo màu sắc bám chắc và đồng đều. Sự kết hợp giữa các màu sắc và kỹ thuật nhuộm tạo ra các mẫu màu sắc đa dạng và đẹp mắt.

Màu nhuộm dành cho thổ cẩm có thể được tạo ra từ nhiều chất liệu thiên nhiên và phương pháp khác nhau. Quy trình để tạo ra sắc màu trên tấm thổ cẩm, phụ nữ dân tộc Ê-đê vào rừng hái lá krum già (cách gọi của đồng bào Ê-đê) để chuẩn bị thuốc nhuộm. Họ phơi vỏ ốc suối thật khô, nung lên, ngâm thành vôi rồi trộn với nước lá krum. Sợi nhuộm từ hỗn hợp nước lá - vôi ốc sẽ có màu xanh. Nếu thêm vào hỗn hợp trên nước lá knung già nhỏ, nấu với rễ cây chàm sẽ cho ra màu đen. Màu đen của người dân tộc Ê-đê được xem là một trong những

màu đẹp về sắc và độ bền. Còn màu đỏ được tạo từ loại vỏ cây krung già già ra, nấu lên. Màu đỏ không tươi, chỉ đậm hơn màu đất nung một chút. Sản phẩm dệt màu đỏ được coi trọng hơn hết, thường được sử dụng trong các ngày lễ và những dịp quan trọng. Màu vàng được nhuộm từ củ nghệ. Người ta chọn những củ già, mài nhỏ hoặc cho vào cối giã rồi vắt nước để nhuộm. Khi phơi sợi, họ sử dụng một chiếc bàn chải (Kruamrai) chải dọc theo cuộn sợi để gỡ sạch các vụn màu, vỏ cây. Nền thổ cẩm người dân tộc Ê-đê là màu đen hoặc chàm sẫm không sáng và sặc sỡ như thổ cẩm của các dân tộc thiểu số khác. Màu sẫm thể hiện tính trang nghiêm, đứng đắn, còn màu vàng, đỏ biểu tượng của lòng dũng cảm, sức mạnh và khát vọng. Sự phối màu giữa đỏ và đen, đỏ với chàm sẫm hoặc đen phối với vàng... đã tạo ra hoa văn sinh động (Chu Thái Sơn, 2000).

- *Hoàn thiện sản phẩm*: Sau khi dệt và nhuộm xong, sản phẩm thổ cẩm được kiểm tra chất lượng và hoàn thiện các chi tiết như may viền, cắt, và gấp để tạo ra sản phẩm cuối cùng. Các sản phẩm thổ cẩm thường được kiểm tra kỹ lưỡng để đảm bảo rằng chúng đáp ứng các tiêu chuẩn về chất lượng và thẩm mỹ.

Thổ cẩm của người dân tộc Ê-đê là sản phẩm nghệ thuật độc đáo, thể hiện sự sáng tạo cũng như nghệ thuật tạo hình tinh tế của đồng bào. Mỗi tấm thổ cẩm được dệt nên không đơn thuần là tấm vải bình thường mà chứa đựng cả tâm hồn, đời sống tâm linh của đồng bào Ê-đê.

3.2. Kỹ thuật tạo các hoa văn trang trí trên vải

3.2.1. Một số kỹ thuật tạo các hoa văn trang trí của các dân tộc Việt Nam

Mỗi dân tộc trên dải đất Việt Nam đều sở hữu những kỹ thuật và phương pháp riêng để tạo hình và trang trí hoa văn trên vải, làm nên vẻ đẹp đặc trưng không thể trộn lẫn. Mỗi dân tộc đều sở hữu những bí quyết riêng để thổi hồn vào từng thớ vải, biến chúng thành những tác phẩm nghệ thuật sống động. Từ những mũi thêu tỉ mỉ, những đường dệt tinh xảo, đến kỹ thuật in sáp ong hay چاپ vải cầu kỳ, tất cả đã tạo nên một thế giới hoa văn rực rỡ, phản chiếu tâm hồn và bản sắc văn hóa của từng tộc người.

Người Dao, Phù Lá mê hoặc lòng người với những họa tiết thêu tay tinh xảo, tựa như từng sợi chỉ đều được chắt chiu từ niềm tự hào của họ. Người H'Mông, Dao Tiền lại mang đến sự huyền bí với kỹ thuật Batik - in hoa văn bằng sáp ong, tạo nên những đường nét uốn lượn mềm mại nổi bật trên nền vải chàm sẫm thẫm. Người Cơ Tu, Khmer lại là bậc thầy của kỹ thuật Ikat (nhuộm bao sợi), khiến mỗi tấm vải tựa như một bức tranh trừu tượng với sắc màu chuyển động đầy mê hoặc. Trong khi đó, người Lô Lô, Pu Páo khéo léo ghép từng mảnh vải nhỏ thành những hoa văn tinh tế, mang đậm dấu ấn cá nhân. Còn với người Mường, Thái, nghệ thuật dệt không chỉ tạo nên những tấm thổ cẩm rực rỡ mà còn khắc họa cả thiên nhiên và đời sống, với những hình ảnh hoa dẻ, hạt gạo, quả trám được cách điệu đầy sáng tạo. Riêng người Ê-đê, họ sở hữu bí quyết dệt đan luôn sợi và Kteh độc đáo, mang đến những họa tiết khoáng đạt, tràn đầy sức sống trên trang phục truyền thống (Nguyễn Thị Ngân, 2016).

Mỗi tộc người không chỉ gìn giữ kỹ thuật riêng mà còn thổi vào đó tâm hồn và câu chuyện của mình. Người Dao Tiền với cách thêu luôn sợi kỳ diệu qua những hoa văn như ngôi sao tám cánh, hình chữ thập, hoa lá... hiện lên rực rỡ dù được thêu ở mặt trái của vải. Người H'Mông chuộng thêu lát và thêu chéo mũi, tạo nên những đường nét phóng khoáng, mềm mại, trong khi người La Chí lại tinh tế với kỹ thuật thêu móc và thêu xuyên, mỗi mũi thêu đều mang một ý nghĩa riêng (Chu Thái Sơn, 2000).

Không chỉ dừng lại ở những mũi kim sợi chỉ, nghệ thuật dệt họa tiết cũng đạt đến đỉnh cao. Người Mường, người Thái không chỉ dệt hoa văn ngay trong quá trình tạo vải mà còn linh hoạt cách điệu theo sở thích, biến từng tấm thổ cẩm thành một "bản giao hưởng sắc

màu”. Đặc biệt, cặp váy của phụ nữ Mường được ví như một tác phẩm nghệ thuật, nơi những mô-típ rồng, phượng, hươu, rùa, cá, nhện hòa quyện cùng hoa sen, hoa cà, tạo nên bức tranh mang đậm dấu ấn tâm linh và thiên nhiên (Trần Từ, 1978).

Ngoài những kỹ thuật truyền thống, một số dân tộc như Cơ Tu, Tà Ôi còn nổi danh với nghệ thuật dệt hoa văn bằng hạt cườm, tạo nên những hình ảnh sống động, có chiều sâu như thể từng hạt cườm biết kể chuyện. Kỹ thuật chắp vải của người Lô Lô, Pu Páo, H'Mông lại như một vũ điệu màu sắc, khi từng mảnh vải nhỏ được sắp đặt khéo léo thành những bố cục chặt chẽ, đầy táo bạo. Những họa tiết hình tam giác, quả trám, mặt trời, ... không chỉ là biểu tượng thẩm mỹ mà còn ẩn chứa những lớp nghĩa về tín ngưỡng, về vòng tuần hoàn của sự sống (Nguyễn Thị Ngân, 2016).

Có thể nói, sự phong phú trong kỹ thuật trang trí hoa văn trên vải của các dân tộc Việt Nam không chỉ là một kho tàng nghệ thuật, mà còn là linh hồn của văn hóa dân gian. Mỗi đường kim, mũi chỉ, mỗi nét dệt, nét thêu không chỉ để làm đẹp, mà còn là một cách ghi lại lịch sử, gửi gắm niềm tin và truyền đi bản sắc riêng. Những tấm vải không đơn thuần chỉ là trang phục, mà còn là trang sách kể về cuộc sống, tín ngưỡng và khát vọng của từng tộc người - một di sản vô giá cần được trân trọng và gìn giữ.

3.2.2. Kỹ thuật tạo các hoa văn trang trí trên vải của dân tộc Ê-đê

Thổ cẩm Ê-đê là bức tranh đầy mê hoặc của sắc màu và hoa văn, nơi mỗi đường dệt chứa đựng câu chuyện văn hóa và tâm hồn của người thợ dệt. Hai gam màu chủ đạo đen (yadu) và đỏ (hrah) không chỉ là những sắc thái ngẫu nhiên, mà còn mang ý nghĩa sâu xa về vũ trụ quan và tâm linh của người Ê-đê. Màu đen tượng trưng cho đất mẹ phì nhiêu, màu đỏ gọi lên sức mạnh, sự sống và niềm kiêu hãnh. Bên cạnh đó, người thợ dệt còn khéo léo điểm xuyết thêm các gam màu khác như vàng (cakni), xanh (apiiek), trắng (kõ) làm cho từng tấm vải trở nên sống động và giàu chiều sâu.

Kỹ thuật dệt thổ cẩm của người Ê-đê được các nhà dân tộc học gọi là "đan luân sợi", một phương pháp đòi hỏi sự tỉ mỉ và tư duy nghệ thuật ngay từ khâu lên khung, nhặt sợi. Để tạo hình hoa văn, người dệt không chỉ đơn thuần đưa sợi lên xuống, mà phải tính toán kỹ lưỡng bố cục, kích thước từng họa tiết ngay từ khi bắt đầu. Mỗi mô-típ đều có cách nâng, hạ sợi khác nhau, tạo thành những chuỗi hoa văn chạy dọc theo khổ vải, nối tiếp nhau như một dòng chảy không ngừng của thiên nhiên và đời sống. Những dải hoa văn này không chỉ là sự kết hợp màu sắc mà còn là điểm nhấn, thể hiện bàn tay tài hoa của người phụ nữ Ê-đê. Những cặp màu đỏ-đen, đen-vàng, đỏ-chàm sẫm được sắp đặt tinh tế, làm nổi bật hoa văn trên nền vải một cách đầy nghệ thuật (Chu Thái Sơn, 2000).

Mỗi tấm vải rộng khoảng 0,9m đều được tạo điểm nhấn bằng những đường viền (diêm) nhỏ ở hai đầu biên vải, như một dấu ấn hoàn thiện tác phẩm. Phần hoa văn chính thường cách biên từ 20 đến 30 cm, với những họa tiết chính chiếm khoảng 1/4 đến 1/3 bề mặt thổ cẩm. Đó không chỉ là những hình vẽ trang trí đơn thuần mà là sự cách điệu tinh tế của cỏ cây, hoa lá, chim muông, cầm thú... dưới dạng hình học, được sắp xếp nhịp nhàng, trải dài suốt chiều dài tấm vải. Những đường thẳng, dích dắc, cong gẫy đan xen cùng các chuỗi họa tiết như một bản hòa ca của màu sắc và hình khối. Điều đặc biệt, hoa văn trên từng loại trang phục không giống nhau: trang phục nam, nữ, đồ mặc hằng ngày hay trong những dịp lễ hội đều có bố cục và cách trang trí riêng. Đôi khi, chính hoa văn trên trang phục còn thể hiện sự giàu có và quyền uy của người mặc, bởi mỗi họa tiết, mỗi số lượng sợi chỉ từ 15, 17, 27 đến 35 sợi - đều mang một tầng ý nghĩa khác nhau. Đỉnh cao của nghệ thuật này là kỹ thuật Kngăm, một kỹ thuật dệt công phu giúp tạo ra những hoa văn nổi, mô phỏng chính xác hình ảnh mong muốn.

Nhưng nếu nói đến đỉnh cao của nghệ thuật trang trí trên thổ cẩm Ê-đê, không thể không nhắc đến kỹ thuật Kteh - một tuyệt kỹ mà xưa kia chỉ những gia đình khá giả mới có thể sở hữu trong trang phục của mình. Đây là kỹ thuật dệt thủ công tinh xảo, kết hợp giữa sợi chỉ màu và những hạt cườm hoặc hạt bo bo nhỏ li ti, được xếp chặt thành dải hoa văn chạy sát phần biên gấu áo, chân khố hay chân váy. Sự phối hợp nhuần nhuyễn giữa sợi dệt và hạt cườm tạo nên những đường nét sống động, vừa mềm mại vừa lộng lẫy, như thể từng họa tiết đang nhảy múa trên nền vải (Huỳnh Ngọc Thu, Trần Thị Ngọc Lưu, 2019).

Để hoàn thành một tấm thổ cẩm, người phụ nữ Ê-đê có thể mất đến bốn tháng, thậm chí lâu hơn, tùy thuộc vào kích thước và độ phức tạp của hoa văn. Mỗi đường dệt không chỉ là một công đoạn thủ công mà còn là sự gửi gắm tâm huyết, niềm tự hào và linh hồn dân tộc vào từng thớ vải. Chính vì vậy, thổ cẩm Ê-đê không chỉ đơn thuần là trang phục mà còn là di sản, là tiếng nói của văn hóa, là câu chuyện về bản sắc và sự trường tồn của một dân tộc qua bao thế hệ.

3.3. Họa tiết và màu sắc thổ cẩm dân tộc Ê-đê

3.3.1. Các loại họa tiết đặc trưng và ý nghĩa của thổ cẩm dân tộc Ê-đê

Hoa văn trên vải dệt của mỗi tộc người đều mang những nét đặc trưng riêng về bố cục, màu sắc, lối trang trí, tạo nên sự phong phú, đa dạng, nhưng chúng lại thể hiện một sự thống nhất cao về tính hình học và cách điệu hóa. Các hoa văn này phản ánh vũ trụ quan và nhân sinh quan, đó là các hoa văn về hiện tượng tự nhiên, mặt trời, hoa lá, sóng nước, núi non, cây thông..., các loài động vật và những biểu tượng khác. Nghệ thuật tạo hình hoa văn vải dệt phong phú, nhiều màu sắc, với nhiều kỹ thuật và hình thức thể hiện chính là nét cá tính, cái riêng, cái độc đáo mà bản thân người nghệ nhân đã tạo ra trong tác phẩm của mình, làm cho nó không bị nhòa lẫn trong hoa văn của các tộc người khác (Nguyễn Thị Ngân, 2016). Họa tiết thổ cẩm Ê-đê cũng có sự đa dạng phong phú, mỗi loại đều mang một ý nghĩa văn hóa và tâm linh sâu sắc.

Các họa tiết chính thường bao gồm:

- *Họa tiết hình học*: Các hình tam giác, hình thoi, và hình vuông là các mẫu họa tiết phổ biến trong thổ cẩm Ê-đê. Những hình dạng này thường được sử dụng để biểu thị các yếu tố tự nhiên như núi, sông, và mặt trời. Các họa tiết hình học cũng có thể biểu thị các khía cạnh tâm linh và tín ngưỡng của cộng đồng Ê-đê, chẳng hạn như sự kết nối với tổ tiên và các thế lực siêu nhiên.

- *Họa tiết động vật*: Các hình ảnh của động vật như chim, rồng, và hươu thường xuất hiện trong các sản phẩm thổ cẩm. Những họa tiết này không chỉ có giá trị thẩm mỹ mà còn thể hiện sự kính trọng và tôn vinh các loài động vật mà cộng đồng Ê-đê coi trọng. Ví dụ, hình ảnh của chim Grú (chim đại bàng) là biểu hiện cho sức mạnh dồi dào thường được liên kết với sự may mắn và sự bảo vệ.

- *Họa tiết cây cối và hoa lá*: Các họa tiết về cây cối và hoa lá thường được sử dụng để biểu thị sự sống và sự sinh trưởng. Những họa tiết này thường gắn liền với các nghi lễ và lễ hội liên quan đến mùa màng và sự sinh sôi của tự nhiên.

3.3.2. Sự kết hợp và biểu hiện của màu sắc trong thổ cẩm Ê-đê

Màu sắc trong thổ cẩm Ê-đê không chỉ tạo nên vẻ đẹp cho sản phẩm mà còn mang ý nghĩa văn hóa và tâm linh sâu sắc. Các màu sắc thường được sử dụng và ý nghĩa của chúng bao gồm:

- *Màu đỏ*: Màu đỏ thường được liên kết với sức mạnh, sự bảo vệ, và may mắn. Đây là

màu sắc phổ biến trong các sản phẩm thổ cẩm được sử dụng trong các nghi lễ tôn vinh tổ tiên và các sự kiện quan trọng.

- *Màu đen*: Màu đen thường biểu trưng cho sự liên kết với tổ tiên và các thế lực siêu nhiên. Màu đen thường được sử dụng trong các sản phẩm thổ cẩm liên quan đến các nghi lễ tôn thờ tổ tiên và các hoạt động tâm linh.

- *Màu vàng và xanh*: Màu vàng và xanh thường được sử dụng để biểu thị sự sống và sự sinh trưởng. Những màu sắc này thường xuất hiện trong các họa tiết liên quan đến thiên nhiên và mùa màng.

Sự kết hợp giữa các màu sắc và họa tiết trong thổ cẩm Ê-đê không chỉ tạo ra các sản phẩm thẩm mỹ cao mà còn phản ánh các yếu tố văn hóa và tâm linh của cộng đồng. Các nghệ nhân Ê-đê sử dụng sự kết hợp này để truyền tải các câu chuyện và giá trị văn hóa của họ qua các sản phẩm thổ cẩm. Đời sống tâm linh của người Ê-đê thể hiện từ quan niệm vạn vật hữu linh trong đời sống của cộng đồng (Nguyễn Minh Hoạt, Nguyễn Thị Thanh Huyền, 2022). Họa tiết và màu sắc trong nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê là những yếu tố chính làm nên giá trị nghệ thuật và văn hóa của sản phẩm. Họa tiết thường bao gồm các hình dạng hình học, động vật, và các biểu tượng tâm linh. Những họa tiết này không chỉ cuốn hút bởi vẻ đẹp thẩm mỹ mà còn ẩn chứa những ý nghĩa biểu tượng sâu sắc, gắn liền với những truyền thuyết huyền bí và tín ngưỡng thiêng liêng của người Ê-đê, phản chiếu thế giới quan và bản sắc văn hóa độc đáo của họ.

Màu sắc trong thổ cẩm Ê-đê thường được chọn dựa trên các nguyên liệu tự nhiên và các phương pháp nhuộm truyền thống. Màu sắc không chỉ mang lại vẻ đẹp cho sản phẩm mà còn phản ánh các yếu tố văn hóa và tâm linh của cộng đồng. Các họa tiết và màu sắc trong thổ cẩm Ê-đê có thể khác nhau tùy theo từng vùng và từng cộng đồng, nhưng tất cả đều mang một ý nghĩa chung về việc gìn giữ bản sắc văn hóa và truyền thống. Sự đa dạng này không chỉ làm phong phú thêm nghệ thuật thổ cẩm mà còn cho thấy sự sáng tạo và kỹ năng của các nghệ nhân Ê-đê trong việc duy trì và phát triển di sản văn hóa của mình.

3.4. Tác động của toàn cầu hóa đến nghề dệt thổ cẩm Ê-đê

Toàn cầu hóa đã và đang tác động mạnh mẽ đến tất cả các khía cạnh của đời sống, tác động sâu sắc đến văn hóa, xã hội của cộng đồng Ê-đê, trong đó có nghệ thuật dệt thổ cẩm. Sự bùng nổ của nền kinh tế thị trường và sản xuất công nghiệp đã tạo ra áp lực lớn đối với nghề dệt truyền thống - một biểu tượng văn hóa đặc sắc của người Ê-đê. Khi những tấm vải công nghiệp với giá thành rẻ, sản phẩm nhanh chóng xuất hiện tràn lan trên thị trường, thổ cẩm Ê-đê dần vắng bóng trong đời sống hàng ngày. Không chỉ dừng lại ở đó, sự thay đổi trong quan niệm thẩm mỹ và lối sống của giới trẻ cũng khiến thổ cẩm dần bị lãng quên. Nhiều thanh niên không còn mặn mà với việc học nghề dệt, họ chọn theo đuổi những công việc có thu nhập cao hơn, phù hợp với nhịp sống hiện đại. Mặt khác, chính sự thay đổi về điều kiện kinh tế - xã hội đã khiến nghề dệt thổ cẩm đứng trước nguy cơ mai một (Võ Xuân Hậu, 2018).

Thế nhưng, giữa những thách thức ấy, thổ cẩm Ê-đê vẫn đang tìm thấy những cơ hội mới để hồi sinh. Xu hướng tìm về giá trị văn hóa truyền thống, nhu cầu sử dụng sản phẩm thủ công thân thiện với môi trường đang ngày càng gia tăng. Những sản phẩm kết hợp giữa nét đẹp truyền thống và phong cách hiện đại đang mở ra một hướng đi đầy triển vọng, giúp thổ cẩm Ê-đê khẳng định vị thế trên bản đồ thời trang thế giới. Những xu hướng kết hợp nét đẹp văn hoá truyền thống vào trong các sản phẩm thiết kế ứng dụng là một hướng đi đầy tiềm năng, góp phần bảo tồn bản sắc dân tộc và tạo nên dấu ấn Việt Nam, một nét giao thoa tinh tế và đầy sáng tạo. Ngày nay, khách du lịch khi đi du lịch thường bị cuốn hút bởi bởi các nền

văn hoá các dân tộc khác, trong đó có các kỹ thuật dệt và họa tiết độc đáo trên những tấm thổ cẩm. Họ hào hứng khi được trải nghiệm các công đoạn thủ công như dệt, nhuộm, thêu, vẽ sáp ong... để tạo ra những sản phẩm mộc mạc nhưng đầy chất nghệ thuật. Đặc biệt, nhu cầu mặc trang phục dân tộc để chụp ảnh, lưu giữ kỷ niệm ngày càng phổ biến, vô tình trở thành một cách quảng bá văn hóa hiệu quả. Ngoài ra các sản phẩm thiết kế sử dụng các chất liệu thổ cẩm thường có sức ấn tượng bởi tính đặc sắc, độc lạ. Trong làng thời trang, họa tiết thổ cẩm cũng đang được hồi sinh mạnh mẽ. Từ năm 1997, nhà thiết kế Minh Hạnh đã tiên phong đưa thổ cẩm vào thiết kế áo dài, giúp chất liệu này trở thành nguồn cảm hứng cho nhiều nhà thiết kế trẻ. Bộ sưu tập áo dài thổ cẩm của bà từng giành giải thưởng Makuhari Grand Prix tại Nhật Bản, mở ra cơ hội quảng bá văn hóa Việt ra thế giới. Gần đây, nhà thiết kế Đỗ Ngọc Duyên tiếp tục gây tiếng vang khi đưa họa tiết thổ cẩm của người Dao Đỏ vào các thiết kế thời trang đương đại, giúp cô trở thành một trong 16 nhà thiết kế tham dự Tuần lễ thời trang Thái Lan 2022. Những thành công này là minh chứng cho thấy, thổ cẩm không chỉ là di sản văn hóa mà còn là nguồn cảm hứng bất tận, có khả năng hòa quyện với hơi thở thời đại.

Trong bối cảnh nhu cầu của du khách ngày càng đa dạng và phong phú, việc đổi mới các sản phẩm thổ cẩm là cực kỳ cần thiết để thu hút và duy trì sự quan tâm của khách du lịch hiện nay. Các sản phẩm thổ cẩm cần được tái thiết kế và cải tiến với phong cách hiện đại và sáng tạo, đồng thời vẫn giữ được bản sắc văn hóa truyền thống của từng vùng miền. Việc áp dụng công nghệ và quy trình sản xuất hiện đại vào các sản phẩm thổ cẩm không chỉ nâng cao chất lượng mà còn giúp tăng tính cạnh tranh và khả năng tiếp cận thị trường quốc tế. Đồng thời, việc kết hợp các sản phẩm thổ cẩm với các nhu cầu đời sống và phong cách sống hiện đại cũng là một xu hướng được nhiều doanh nghiệp và nhà thiết kế quan tâm và triển khai, mang lại sự hài lòng và đánh giá cao từ phía khách hàng.

Những sản phẩm thời trang kết hợp từ các chất liệu thiên nhiên kết hợp khéo léo với những tấm thổ cẩm, tạo nên những nét đặc sắc, lôi cuốn riêng biệt có sức thu hút khách mua hàng vô cùng lớn và hơn hết làm tăng giá trị thương hiệu cho những sản phẩm thổ cẩm dân tộc.

Trước sự thay đổi của thị hiếu tiêu dùng, việc đổi mới và sáng tạo trong thiết kế sản phẩm thổ cẩm là điều tất yếu. Những chiếc túi xách, khăn choàng, phụ kiện thời trang kết hợp tinh tế giữa chất liệu tự nhiên và họa tiết thổ cẩm đang trở thành xu hướng được ưa chuộng. Hợp tác xã dệt thổ cẩm Tong Bông (xã Ea Kao, TP. Buôn Ma Thuột) đã thành công trong việc kết nối nghề dệt với du lịch cộng đồng, giúp người dân có thêm thu nhập từ sản phẩm thủ công. Theo bà H'Yam Bkrông - Giám đốc Hợp tác xã: “Để mở rộng thị trường, chúng tôi không chỉ giữ nguyên những mẫu mã truyền thống mà còn sáng tạo thêm nhiều sản phẩm mới, phù hợp với nhu cầu của du khách” (Theo phỏng vấn ngày 2/11/2023).

Nhận thấy giá trị của thổ cẩm, nhiều tổ chức và Chính phủ cũng đã vào cuộc để bảo tồn nghề dệt truyền thống. Các câu lạc bộ dệt thổ cẩm được thành lập, tạo không gian giao lưu và truyền nghề cho thế hệ trẻ. Các chương trình giáo dục về thổ cẩm được triển khai tại địa phương, khuyến khích giới trẻ tìm hiểu và gìn giữ nghề truyền thống. Bên cạnh đó, công nghệ hiện đại cũng đang được ứng dụng vào quá trình sản xuất, giúp tăng năng suất mà vẫn giữ được tinh thần thủ công độc đáo của thổ cẩm Ê-đê.

Nhìn chung, bối cảnh toàn cầu hóa không chỉ mang đến thách thức mà còn mở ra những cơ hội chưa từng có để thổ cẩm của các dân tộc thiểu số nói chung và dân tộc Ê-đê nói riêng dễ dàng bước ra thế giới. Việc kết hợp giữa bảo tồn và đổi mới, giữa truyền thống và hiện đại chính là chìa khóa giúp thổ cẩm không chỉ sống mãi trong đời sống văn hóa Ê-đê mà còn vươn xa, trở thành niềm tự hào của Việt Nam trên thị trường quốc tế.

4. Kết luận

Nghệ thuật thổ cẩm của dân tộc Ê-đê không chỉ đơn thuần là một sản phẩm thủ công tinh xảo, mà còn là linh hồn của cả một cộng đồng, phản chiếu bản sắc văn hóa, thế giới quan và mối liên kết sâu sắc giữa con người với thiên nhiên, tâm linh. Trải qua bao thế hệ, từng đường nét hoa văn trên những tấm thổ cẩm không chỉ tô điểm cho trang phục mà còn lưu giữ những câu chuyện, ký ức và tinh thần của người Ê-đê. Từ đời sống thường nhật đến những nghi lễ thiêng liêng, thổ cẩm luôn hiện diện như một chứng nhân của thời gian, gắn bó với từng chặng đường phát triển của dân tộc.

Thế nhưng, trước guồng quay của thời đại mới, nghề dệt thổ cẩm Ê-đê đang đứng trước những thách thức to lớn. Sự phát triển mạnh mẽ của công nghiệp hóa với những sản phẩm sản xuất hàng loạt, giá thành thấp, mẫu mã đa dạng đã khiến thổ cẩm truyền thống dần mai một trong đời sống hiện đại. Đáng lo ngại hơn, khi những người trẻ ngày càng bị cuốn vào nhịp sống mới, họ không còn mặn mà với việc học và gìn giữ nghề dệt của cha ông. Sự mai một của các nghệ nhân, cùng với nguy cơ thất truyền những kỹ thuật dệt tinh xảo, đã đặt ra một bài toán cấp bách cho việc làm thế nào để bảo tồn và phát huy giá trị nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê trong lòng xã hội hôm nay. Câu trả lời không chỉ nằm ở việc bảo tồn, mà còn ở cách làm cho thổ cẩm có một sức sống mới. Sự kết hợp giữa tinh hoa truyền thống với công nghệ hiện đại, giữa giá trị văn hóa với xu hướng thị trường sẽ mở ra con đường phát triển bền vững. Việc quảng bá, giáo dục thế hệ trẻ về giá trị của thổ cẩm không chỉ giúp khơi dậy niềm tự hào dân tộc mà còn tạo động lực để họ chung tay giữ gìn di sản. Bên cạnh đó, chính sách hỗ trợ từ nhà nước và các tổ chức văn hóa đóng vai trò quan trọng, giúp kết nối nghệ nhân với thị trường, đưa sản phẩm thổ cẩm vươn xa hơn. Khi các sản phẩm thổ cẩm được đổi mới về thiết kế, ứng dụng vào thời trang, nội thất, phụ kiện, kết hợp với thương mại điện tử và du lịch văn hóa, chúng không chỉ giúp bảo tồn di sản mà còn trở thành cầu nối đưa văn hóa Việt Nam đến với thế giới.

Nghệ thuật thổ cẩm Ê-đê không chỉ là những sợi chỉ dệt nên tấm vải, mà còn là những sợi dây kết nối quá khứ - hiện tại - tương lai, là nhịp đập của văn hóa Ê-đê giữa lòng xã hội hiện đại. Nếu có những chiến lược bảo tồn và phát triển phù hợp, thổ cẩm Ê-đê hoàn toàn có thể tiếp tục tỏa sáng, trở thành niềm tự hào của dân tộc và góp phần nâng cao vị thế văn hóa Việt Nam trên bản đồ thế giới.

Tài liệu tham khảo

- Chu Thái Sơn. (2000). *Hoa văn cổ truyền Đắk Lắk*. Nxb. Khoa học xã hội.
- Huỳnh Ngọc Thu, Trần Thị Ngọc Lưu. (2019). Nghề thổ cẩm trong đời sống của người Ê-đê ở Đắk Nông. *Tạp chí Văn hóa Truyền thống và Phát triển*. Số 4.
- Nguyễn Minh Hoạt, Nguyễn Thị Thanh Huyền. (2022). Đặc trưng ngôn ngữ và văn hoá trong luật tục của người Ê-đê ở Tây Nguyên. *Tạp chí Khoa học*, trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng. Số Đặc biệt, tháng 12/2022.
- Nguyễn Thị Ngân. (2016). Hoa văn trên đồ dệt của một số tộc người ở Việt Nam. *Tạp chí Di sản Văn hoá*. Số 3 (56).
- Phạm Văn Lợi. (2019). Đặc trưng cơ bản của thổ cẩm các dân tộc tại chỗ Trường Sơn - Tây Nguyên. *Tạp chí Nghiên cứu Dân tộc*. t.8. Số 1.
- Trần Từ. (1978). *Hoa văn Mường*. Nxb. Văn hóa Dân tộc.
- Võ Xuân Hậu. (2018). Biến đổi văn hóa vật chất của người Ê-đê ở Buôn Lê Diêm, thị trấn Hai Riêng, huyện Sông Hinh, tỉnh Phú Yên. *Tạp chí Trường đại học Phú Yên*. Số 19.